

Зборник радова са IX научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 8. априла 2017. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година IX / Књ. 1

Крагујевац, 2018.

Бојана Тодић¹

Београд

ПОКУШАЈ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА СРЕДИНОМ XIX ВЕКА: ЈЕЗИКОСЛОВНА ДЕЛАТНОСТ ПЕТРА МАТИЋА

Узимајући у обзир фазе кроз које је наш језик прошао на путу ка стандардизацији, те разматрајући културноисторијски контекст његовог развоја, циљ рада је представљање покушаја језичке стандардизације половином XIX века кроз идеје Петра Матића, дописног члана Друштва српске словесности, о томе како треба изгледати српски стандардни језик, а шта треба неизоставно искључити из његових оквира. Износечи своје ставове у писмима Друштву српске словесности и писму Вуку Караџићу, Матић се бави језикословном проблематиком кроз питања (орто)графије и терминологије. Идеја углавном сродних Вуковим, Матић се залаже за стварање термина у духу српског језика. Област у којој показује назадак јесте правописна тематика, где се, најпре следећи Вукову реформу писма у свим појединостима, касније делимично враћа на старију графију.

Кључне речи: стандардизација српског језика, Петар Матић, Друштво српске словесности, терминологија, ортографија

Сноуљ нашег штруда, коє будемо на полю просвєтєе жнѣли, туниће књижице србске, и обогаишиће ум нашега драгога србства. (Петар Матић)

1. Увод

1.1. Процес стандардизације језика

Књижевни језик који се у одређеној културној и националној заједници употребљава као општи језик (општи вид комуникације у култури), мора бити нормиран и кодификован. Норму књижевног језика чини систем ортографских (правописних), ортоепских (правогворних), граматичких, лексичких и стилстичких правила која га одређују, док кодификација подразумева постављање имплицитног језичког узуса у ранг експлицитног и институционализованог путем објављивања нормативних приручника – правописа, граматика и речника (Милановић 2010: 11; Бјелаковић 2016: 55).²

За овај језички идиом који подразумева норму и кодификацију све чешће се у новијој литератури среће термин *стандардни језик*.³ Почети кодификације у српском језику везују се за прву половину XIX века, када се, пре свега појавом

1 bojanatodic@isj.sanu.ac.rs

2 Постојање нормативних приручника, разуме се, није било обавезно у свим епохама развоја књижевних језика, као што је то данас.

3 Стандардизација једног језика пролази кроз десет фаза: селекција (одабирање), дескрипција (описивање), кодификација (прописивање), елаборација (разрађивање), акцептуација (прихватање), имплементација (примењивање), експанзија (ширење), култивација (неговање), евалуација (вредновање) и реконструкција (преправљање) (Милановић 2010: 14).

кратких језичких елабората и граматика, реализују почетне фазе стандардизације језика – селекција и дескрипција. Међутим, планирање будућег стандарда једног језика дугачак је процес, на који неретко у великој мери могу утицати, каткад и (пре)усмеравати његове токове, културноисторијски фактори.

1.2. Културноисторијски контексти

Динамичне промене књижевног језика и схватања тога појма, условљене убрзаним развојем српског друштва и културе крајем XVIII и почетком XIX века, одражавале су се у константном смењивању књижевнојезичких поставки. Књижевнојезичко питање код Срба захтевало је брзо и коначно решење. Тај су процес успоравала и умногоме онемогућавала постојећа супротна уверења: с једне стране, уверење одговорних људи за судбину нашег народа у Војводини, према којем је та реформа, по многим параметрима, опасна за његов опстанак; и, с друге стране, уверење народног човека, првенствено из Србије, да народ који се бори за независност своје земље има права и, још важније, дужност да створи и своју народну културу и народну просвету (Белић 1949: 8). Таква подвојеност нашла је одраза у различитим ставовима поводом питања који би језик у тој функцији био најкориснији – *славеносрпски*, ослоњен на дугу и плодну црквенословенску традицију, или *просјонародни језик*, посведочен најочитије у изразу руралне средине, те препоручљив због своје јасноће (Милановић 2013: 10–12). Ова два језичка идиома нису била оштро супротстављена један другом, како се на први поглед чини. Шаренило је, осим у славеносрпском језику, који је био хибридног порекла, владало и код оних који су желели писати народним језиком.⁴ И, још важније, оба су се по својим цртама првенствено разликовала од славенског језика, у којем, по правилу, одсуствују српске народне језичке особине, као и чисто славеносрпске (Младеновић 1981: 92).

Стандардизације српског језика први се озбиљније прихватио Вук С. Караџић, сматрајући затечено стање у којем је владала конкуренција језичких норми – неприхватљивим. Устати против дотадашњег схватања књижевног језика, објавити рат пређашњим и савременим књижевницима, јавно критиковати њихов рад, те казати им да њихов начин писања не ваља и да треба поправити азбуку – ретка је смелост којом је Вук, порушивши стари поредак, утро нови правац развоја нашег језика. Његова смелост је утолико већа што су се на другој, њему противној, страни налазили учени људи, зналци различитих језика, доктори разних наука, признати књижевници и културни радници, уз које је било и читаво јавно мишљење (Стојановић 1924: 722–733). Лативши се озбиљног задатка да оформи српски књижевни језик на народној основи, Вук је морао најпре унифицирати прстонародну књижевнојезичку концепцију, а затим приволети широке кругове, пре свега, језичких посленика, а затим и лаика, да такву концепцију прихвате. Ова просветитељска идеја о језику који ће бити корисно оруђе брзог образовања широких народних маса – која је заживела у Доситејевој епохи, а за коју се Вук оштро залагао – временом је нашла одјека у

4 Узрок је томе што су писци, услед непостојања књига српских школа, школовани на туђим језицима, примали начин изражавања карактеристичан за те језике, полако губили везу с духом српског језика и његовом речничким благом, а будући под јаким утицајем рускословенског језика, употребљавали су доста словенских речи и облика, мислећи да пишу чисто српски (Стојановић 1924: 39–46).

широј јавности, што је, на самом крају, резултирало званичним прихватањем дате књижевнојезичке концепције.

Наш рад, узимајући у обзир фазе кроз које је наш језик прошао на путу ка стандардизацији, те разматрајући и културноисторијски контекст његовог развоја, оријентисаће се на покушај стандардизације половином XIX века вођен идејама Петра Матића о томе како би требало да изгледа српски стандардни језик, а шта треба неизоставно искључити из његових оквира. Ставови Петра Матића, сачувани у његовим писмима *Друштву српске словесности* (ДСС) и писму Вуку С. Караџићу, симболично илуструју диглосију која је очито, осим у језику и писму, владала у свести читаве интелектуалне елите.

1.3. Лингвистички релевантна биографија Петра Матића

Петар Матић (1797–1860), будући рођен на самом крају XVIII века на територији данашње Војводине (Лежмир у Срему), својом делатношћу директно је могао утицати на процесе стандардизације српског језика који су се током XIX века ширили са овог простора као епицентра српских културнопросветитељских утицаја.

Завршио је гимназију у Карловцима, филозофију у Пешти и права у Бечу. Био је сарадник при издавању Давидовићевих *Новина српских*, судија у државној служби, приповедач и преводилац (Грицкат 1988: 101–102). Сарађивао је и на *Лешојису* Матице српске. У његова интересовања улазила су питања језика и правописа. У познијим годинама свог рада све је блискији Вуковим идејама.⁵ У складу са Вуковим је и његов став поводом *Називословног речника* ДСС. Иако члан ДСС, Матић је био против овог пројекта, о чему сведочи његових пет писама упућених Друштву тим поводом. Веома надахнуто, одао је признање у *Седмци* Вуковом правопису из 1857, пишући између осталог:

„Вуков је правопис узрастао у големо дрво, које се дигло у небеса и разгранало од истока до запада. Сви Јотовићи пландују у ладу тога дрвета и спавају мирно на обадва ува, а ми Јеровићи нити имамо лада, нити вође, нити слоге, нити, боже прости, разума; јер пишемо како ко оће, без основа, без правила, без стида и без срама” (Добрашиновић 2001: 739)

Две године пред смрт објавио је *Кришкику на Српски џсалширџ одъ Высокој-реосв. џосјод. Ејисокоја Плајона* (Сремски Карловци, 1858), у којој се, у правописном смислу, враћа на старије стање. Поклонивши их карловачкој библиотеци, оставио је у рукопису следећа дела: *Срјска џрамајшика*, *Срјска историја*, *Толкованије џуђих речи у Св. Писму*, *Толкованије џуђих речи у писму* и *Оршогграфија* (Милићевић М. Ђ. 1888: 335).

2. Језикословна делатност Петра Матића

Питања језика и правописа често су била предмет размишљања, полемика и преирки у лингвистичкој јавности, посебно у периоду од Вукових реформаторских захвата до коначне победе његових идеја. Петар Матић, дописни члан Друштва, један је од не тако ретких српских интелектуалаца средине XIX века који су се бавили питањем формирања српског књижевног језика. Његов поку-

5 Био је претплаћен на Вукову прву књигу *Народних српских џјесам* (Лајпциг, 1824) као „Слиша-тељ права Аустријски[x]” и на *Даницу* (за 1826) као „филозофије доктор и Адвитор[ски] кандидат” (Добрашиновић 2001: 739).

шај стандардизације огледа се у графијским, ортографским и термилошким препорукама, које излаже некад разложно и смислено, а каткад и не толико засновано на лингвистичким датостима.

2.1. Пишање терминологије

Будући да је развитак српског друштва све више актуализовао питање стручне и научне терминологије, ДСС је ревностно приступило стварању тзв. *Називословног речника* кроз посрбљавање научних термина и ковање нових речи. То је био покушај стварања српске терминологије за различите гране научног и друштвеног живота. Јован Стерија Поповић, један од оснивача ДСС и најистакнутији поборник овога пројекта, истицао је да је то „најнагонителнија потреба”, те да треба „установити речи, које су терминологическе и техническе и који[x] још у српском језику нема или су још слабо познате и без ауторитета будући, обште и неуважене и непримљене” (Миљковић 1914: 49). Свршени одломци су објављивани у *Подунавци* (бр. 46, 47, 49, 51 од 11. новембра, па даље и бр. 14 наредне, 1845. г.) под заглављем *Припрема за називословни (терминологијески) речник*. У првој књизи *Гласника Друштва српске словесности* (Београд, 1847, 1–9) прештампани су термини под називом *Називословне речи израђене Друштвом српске словесности*, које почињу првим словима абецедe (А, В, С), као и неколико лексема са почетним D (Стојановић 1924: 570–580). У терминологији коју је ДСС публиковало налазило се 513 речи, односно синтагми или израза (као ручна књига, *злочинство против владашеља*).

Међутим, нису сви благонаклоно гледали на овај пројекат. Насупрот Стерији, који се определио за индивидуално творење речи, стајао је Вук, који је грађење језика, односно лексике препуштао колективној свести и времену, испољивши притом већу трпељивост према речима страног порекла у нашем језику. Поред Вука, рад на оваквом речнику осудио је у својим писмима и Петар Матић.

На седници ДСС одржаној 20. или 21. маја 1845. године већином гласова одлучено је да се прекине рад на изради овог речника, чиме је, заправо, победила Вукова концепција да се Друштво не треба бавити стварањем нових речи (Младеновић 2008: 503–504).

2.1.1. Писма Друштву српске словесности

Друштво српске словесности, као једна од најзначајнијих и најугледнијих организација српског народа тога доба, имало је знатан утицај на културне токове и на друштвену свест уопште. Пример П. Матића показује да нису сви чланови ове важне организације били сагласни око језикословних питања која су у оквиру ње покретана и активности које су спровођене. Сачувано је његових пет писама упућених Друштву у периоду од 9. априла до 17. августа 1845. г. Повод писању ових писама јесте изражавање негодовања поводом пројекта Друштва – *Називословног речника*. У његовом уводу, штампаном у *Подунавци*, сарадници су објаснили да су део речи узели из старословенског, део из писаца, а један део су начинили сами, те да су неке речи, нађене у руском или црквеноруском руху, посрбљавали како су најбоље знали.⁶ Матић, будући против стварања научне

6 Извештај Друштва српске словесности од 2. фебруара 1845. год. бележи: „Ово Друштво заиста не жели езыкъ тиринизирати, него му само, колико болъ може, у помоћ притиче, съ томъ намѣромъ, да му терминологическе рѣчи приумножи и да га, колико е засадъ могуће, одъ стран-

терминологије на српском језику (често неуспелим) ковањем нових речи и преузимањем речи из црквенословенске базе, у својим писмима разложно и опширно износи своје ставове, с циљем да их одврати од датог пројекта. Да Матићева писма⁷ нису прошла незапажено сведочи извештај са главног заседања ДСС од 20. маја 1845. г.:

„Дружество се и овомъ приликомъ пожалити мора, што му се ни овогъ Засѣданія нико други, осимъ Г[осподина] Петра Матића изъ Беловара, са своимъ мнѣниѣмъ и судомъ поменутой нѣговой припреми Рѣчника нѣ появіо. Овай врстный и свакогъ поштованя достойный нѣговъ корр[есподентный] членъ у два своя писма, коя е за Дружество написао, о томъ, различне доказе наводећи, найвише говори, да бы по нашемъ ѣзыку болѣ было, кадъ бы Дружество престало радити на своемъ називосл[овномъ] Рѣчику, па оставило, да му професори и списательи, како коу може и зна, техничке и терминологическе рѣчи крое, праве и умложаваю; а у еномъ писму, кое е одпре Друеству послао, претреса и исправля називословне рѣчи, кое е оно у Подунавки од 8. пр[еидуће] м[ѣсеца] на свѣтъ издало. Нашавши Дружество у овимъ писмима млоге умѣтности и истинитости, уважило иѣ е по нѣной достоинности, па се на то мнѣниѣ склопило, да се у садашнѣмъ Засѣданію съ нѣима подобателно употрѣблѣни учини.” (Крстић–Станић 2011: 118)

2.1.1.1. Разлози *против* Називословног речника

Матићева реченица да „помоћ е само онда права помоћ, кад се у време принесе, и кад потреби онога, коме помоћ треба, совршено одговара, ер другче не само нѣ помоћ, него е јошт често велика одмоћ” с почетка првог писма ја-сно оцртава суштину његовог мишљења поводом задатка „ковања” нових речи. Очигледно водећи се Доситејевим геслом да језик има своју цену од ползе коју узрокује, сматра да ‘називословни’ речник не одговара потребама нашега језика у том тренутку. Као главни Матићеви разлози могу се издвојити следећи:

1. непостојање појмова на које би се те новосковане речи односиле и
2. непостојање правила по којима би се дате речи ковале.

Што се првога тиче, Матић терминологију дефинише као науку „о художественим рѣчима, а *художествене рѣчи* есу оне, кое се само у наукама, художествама и рукодѣљима налазе, гди особита понятія означаваю” (Матић 1845/2001: 744). У вези са тим истиче ограниченост нашег језика у датом погледу, што и Друштво признаје, јер иначе не би ни покренуло дати пројекат. Међутим, Матић, сасвим разумно, наглашава да је на почетку развитка српскога језика речи за непознате појмове насилно градити – не само не препоручљиво, него и немогуће („Пеци баба питу, ако немаш брашна и масла!”).

Друго, и још важније, Матић се пита по којим правилима Друштво своје називословне речи гради. Наводећи да је и сам искусио да тадашњи „наши књижевници нове рѣчи од ока кую, то ест без икакви извѣстни правила, него онако, како коме рѣч у ушима по вољи звучи”, закључује да уједначених правила нема, о чему саме речи сведоче, будући да су најчешће у питању преводи латинских и грчких речи на црквенословенски, а не на српски језик (*ѣзиковка, ѡкѣше, сословіе, ѡдгнѣбіе, саобшѣненіе*). Стога, он с правом закључује да је немогућ и зако-

ны, особито варварски, рѣчій очисти. Но оно и у томъ обозрително избегава сваку крайность” (Крстић–Станић 2011: 104)

7 Матићева писма, према записницима са седница Друштва српске словесности, читана су на главним и редовним седницама и сачувана су у Архиву.

нима поретка противан посао речи у српском језику ковати немајући притом општеприхваћене граматике у којој би се налазила сређена и нормирана правила (творбе речи и др.) српског језика.

Аргументи којима поткрепљује своје ставове чине нам се и по данашњим мерилима разумним. Непостојање ваљане базе у виду граматике која би недвосмислено усмерила творбене токове овог пројекта свакако је био главни узрок његовог неуспелог спровођења.

2.1.1.2. Питање чистоте српског језика

Водећи се максимом – „Език из самог себе развијати и обогаћивати, славенски пак език, као и други туђи учени и изображени, штудирати и знати, али с њим език наш не кварити, и у чишћењу езика лагано и предострожно поступати, да га не нагрдимо, као што ће кроз превремени називословни рѣчник без сумњ бити” – Матић предочава Друштву правце којима ваља кренути у постизању чистоте српског језика, притом критикујући пут којим је ДСС одвећ пошло: „кад нам какова рѣч у говору или писану треба, а ми нећемо, да е на пољу нашега езика тражимо, па макар и с трудом нађемо и употребимо, него е из црквенославенскога езика, баш као из торбе, вадимо, па или е у цѣлости својој оставимо или јој форму србске рѣчи дамо”.

Појам чистоте језика за Матића је у тесној спрези са проблемом црквенословенских наноса. Ставова блиских Вуковим изнетим у Предговору превода *Новог завјешта*, он је трајно остао привржен да српски језик не треба „натруњивати црквенословенским речима тамо где постоје потпуни еквиваленти” (Грицкат 1988: 102). Иако говори да се поједини црквенословенизми могу остављати у очекивању будућих добрих лексичких замена, њихов утицај због привуда сличности сматра опаснијим од осталих туђица, „ер се потајно у език наш србски увлаче, и наше рођене рѣчи прождиру и затамњују”. Подразумевајући под црквенословенским речима углавном његове обилате рускословенске ликове, који нису одговарали структури српског језика, именује их лексичким „нагрдама”, мислећи на изведенице и сложенице које се не уклапају у постојеће законитости творбе. И, заиста, многе речи биле су несрећно скројене и показивале су да њихови творци, било чланови Друштва или неко пре њих, нису у потпуности познавали правила творбе речи у српском језику (Ивић 1998: 209–210).

2.1.1.3. Термиолошка решења

Стручне термине, како каже Матић, не треба преводити на српски језик нити треба творити нове речи, већ их треба тумачити (*шолковаши*) српским језиком, како би и сам термин био у духу језика. Схватајући тежину овог посла, он донекле рационализује свој став додајући да оне термине који су већ заживели у многим језицима ради јасности и у нашем језику ваља задржати у том, устаљеном облику, те се не треба бавити њиховим превођењем, јер би поменути процес донео више штете него користи.

У четвртном писму Матић, схвативши да не може одвратити ДСС од издавања речника, нуди своја термиолошка решења за већ штампане називословне речи. У том процесу терминологизације могу се запазити Матићева двојака настојања: 1) да се у творби термина полази од корена домаћег порекла и 2) да се термини кују у складу са творбеним принципима српског језика. Овакве и сличне напомене откривају нормативистичку страну његове језикословне делатности.

У вези са речи *concretum* уместо термина *понятіє неодлучно* које ДСС предлаже Матић, наводећи тројакe разлоге,⁸ препоручује термин *понятіє смешано*, а уместо термина *наложништво* (за *concubinatus*) термин *незаконски живоїт*. Критикује термине *стишцаї* и *стицишише*, говорећи да *стишцаї* није добро, јер не постоји *мицаїт* него *мицањ* од *мицаїти*; док *стицишише* означава место, а не радњу. Даље долази до закључка да би најправилније било рећи *стечай* (према *стечай*). Уместо *уловіє* и *уловни* погодније је, вели Матић, српско *уговор* и *уговорни*. У вези са речју *їризнанѣ* за *confessio* предлаже два решења: *исповед/исповестї* и *вероисповеданѣ*, у зависности од значења. Уместо *согласіє* боље је рећи *приволенѣ*, *доїушїенѣ*, *саглашай*; *засѣданѣ*, *засѣло*, *засѣдница*, *сѣдница* ум. *засѣданіє*; *нагомиляї* или *нагомилак* ум. *згомиляї*; *стїрой* ум. *састїав*; *несѣразмѣрности*, *неразмѣрштво*, *неразложности*, *различности* ум. *прошївствїво*; *забранѣна роба* ум. *крадна роба*; *їредмѣїт злочинствїва* ум. *шѣло злочинствїво*; *сїїодїисник* или *сїодїисник* (према *сїїарник*, *сродник*) ум. *їремаїодїис*; *сїїозорствїво*, *сїїозорности* ум. *їремабдїїелствїво*; *сїїозорник* ум. *їремабдїїель*. Такође, препоручује *извѣшїай* (према *намешїай*) ум. *известїє*; *одлука*, *одлучак*, *закључак* ум. *закљученїє*; *їросветїа* ум. *їресвешїенїє*; *мишлѣнѣ* или *умисао* ум. *мнѣнїє*. Међу овим Матићевим терминолошким решењима, као што можемо видети, могу се препознати многи термини који су до данас опстали.

С друге стране, поједина Матићева решења нису нам, с данашњег становишта, блиска јер нису очувана као таква у језику, било због тога што су прихваћене варијанте које је Друштво предложило, било зато што је на њихово место касније дошао сасвим нови термин. Термин *сїроводник* Матић замењује термином *сїровођач* или *сїровађач* (према *їогађач* и *свађач*). Занимљив је његов предлог *ударба* (као *борба*) ум. *сукоб*. Уместо *нагађанѣ* боље је рећи, каже Матић, *омишлянѣ*; *звездолїк*, *звездосїїав* ум. *созвѣздіє*; *извршай*, *свршай* ум. *извршенѣ*. У вези са термином *осуда* за *convictio*, Матић, и иначе осетљив на непрецизност у називању одређеног појма, објашњава да *осуда* није *convictio*, него оно што следује након тога. Стога, препоручује термин *осведоѣба*. Исто тако, предлаже термин *безоїасни*, *безбѣдни сїровод* ум. *слободни сїровод*, као и *вељродаваїельно* или *вѣродатїельно їисмо* ум. *вѣродатїно їисмо*. Предност даје термину *поїича* у односу на термине *свеза* и *коїула* за *corula*, јер она не везује субјекат с предикатом, него их скопчава.⁹ За *credit* погоднијим сматра термине *вѣра* или *їочек* ум. *їовѣра*; *(їо)слѣдствївености* ум. *їослѣдїца*; *рѣшїїтїба* или *рѣшїай* ум. *рѣшенїє*.

У појединим случајевима Матић, подробно анализирајући значење појма за који ваља сковати термин и трудећи се да назив што веродостојније одражава то значење, нуди синтагме уместо монолексемних термина које предлаже ДСС: *їїорствїво* – *їресуда збоѣ изосїїанка/неїїослушїностина їресуда*, *осуда* – *осудни час/осудна їромена болесїи*; или додатном лексемом прецизира одређени појам: *злочинствїво прошїв владаїтеля* – *злочинствїво прошїв особе (лица) владаїтеля*. Када је реч о творбеним формантима, Матић на више места указује да српском језику више одговара префикс *са-* уместо *со-*, иако и сам пише *усовршенствїванїє*. Уместо термина *совѣшник*, *совѣїт*, *согласно* као подесније нуди термине *савѣшник*, *савѣїт* (и *сѣвѣїт*), *сагласно* (и *равногласно*), уобличене српским

8 Прво, „ер е *неодлучно* негативна реч, а треба да е афирмативна”; друго, „ер је таково понатїє немогу другче, него у смеси са другима представити”; и треће, јер би и у немачком језику разумљивија била опција коју Матић (1845/2001: 764) наводи.

9 За дати појам ДСС предлаже *свеза*, иако се баш у том значењу у то време сретала реч *союз*.

префиксом *са-*. Исто тако, неретко суфикс *-ије* (*ie*), сасвим у духу црквеног односно руског језика, замењује суфиксом *-је* (јотовани сугласник + *e*): *засвџаніе – засвџанѣ*. Међутим, Матић не осећа вараризам у тада иначе врло распрострањеном руском и рускословенском суфиксу *-ески*, те говори о „ботаническим, астронимическим, механическим, анатомическим, математическом итд. понятјяма” (Грицкат 1964: 134).

Најзад, његова критика није заобишла ни сам назив институције. Неодговарајућом и незгодном му се чини реч *словесности* (како задатак Друштва није усмерен на учење говора), јер *словесно* и *бесловесно* значи *говором обдарено* или *необдарено*. Стога, Матић препоручује Друштву да у своје именоване уведе неку другу реч за *litteratura – писмености* или, још боље, *књижевство* или *књижевности*.

2.1.2. Петар Матић као терминолоџ

Научни посленици су се на разне начине довијали да српски језик тога доба прилагоде цивилизацијским потребама самог друштва. Петар Матић је, како смо у ранијем тексту могли запазити, стварање српског терминосистема сматрао веома важним задатком, у чијим је оквирима нашао простора за пропацирање својих језичких начела.

У терминологији коју је ДСС публиковало можемо пронаћи приличан број термина који су и данас распрострањени, а који пре ове делатности нису били у (широкој) употреби. С друге стране, ни међу Матићевим предлозима није мали број оних који су заменили новосковане термине Друштва или оних који би се, уколико се за то створила потреба, сасвим лако уклопили у лексички фонд српског језика. Међу њима налазимо термине који су и данас у употреби – *одлука* или *закључак*, *просветла*, *уговор* и сл. Међутим, доста његових предлога остаје временски и облички маркирано – *ударба*, *звездодик* или *звездостав*, *рѣшишба* или *рѣшай*.

Матић се показује као трезвен лингвиста, о чему сведочи и његова сугестија Друштву да пре овог пројекта ваља окупити своје чланове, те да граматику и речник „испослуе, и србству за правило езика предложи” (Матић 1845/2001: 751). Тек онда ваља приступити стварању термина на домаћој лексичкој основи и у складу са творбеним принципима српског језика,¹⁰ уз нужно уклањање црквенословенизама (као и црквенословенских творбених форманата).

2.2. Пишање графије и ортографије

Познато је да правопис, када се једном утврди у језику и књижевности, представља веома конзервативну категорију. Вукова револуционарна реформа језика, писма и правописа донела је сасвим другачију концепцију од дотадашње, која је, сасвим природно, са собом носила и графијске и ортографске измене, с циљем одстрањивања излишних елемената и конкурентних решења. Међутим, насупрот Вуку опстајала је и линија заговореника традиције, који су, негујући славеносрпску баштину ради очувања веза са Русима, задржавали графијске носе претходних концепција.

¹⁰ О томе да се Матић придржавао принципа да у творби нових термина ваља полазити од постојећих творбених образаца сведоче упућивања на модел творбе код појединих његових предлога: *извѣишай* (према *намѣишай*), *сировоџач* или *спроваџач* (према *поџаџач* и *сваџач*), *ударба* (као *борба*) итд.

У Друштву је, по ранијем предлогу Ј. Стејића, задржана постојећа ортографија, која се „на славенској оснива”. Усвојена је азбука од 35 слова (без *љ*, *њ* и *ђ*; са *ѵ*, *ѵ̄*, *ѵ̇*, *ѵ̈*, *ѵ̉*, *ѵ̊*, *ѵ̋* и *ѵ̌* м. ј). Њихов члан Петар Матић, иако Вуков истомишљеник и следбеник, у појединим својим решењима негује одређене идеје славеносрпске концепције.

2.2.1. Писма Друштву српске словесности

Матић је у Вуковој реформи, која је нудила радикална решења када је у питању наша азбука, препознао начин да се дотадашња (орто)графија установи и унифицира. У графији којом се Друштво користи види „крпеж, основан на ортографији убитачног нам црквено-словенског езика”. Као и поводом терминологије, он остаје при ставу да се ваља ослободити црквенословенског наноса и да графију треба прилагодити природи језика, односно „да се рѣчи онако пишу, како се изговарају”.

Матић (1845/2001: 776–777) сматра да је „ортографија Г. Вука Стефановића за наш език најбоља, и најгоднија”. Разлог томе види у чињеници што у њој нема излишних графема, а има свих оних које су у језику нужне. Следећи Вука, инсистира на укидању сувишних елемената – „Наш език има само едно *і*: зашто га дакле пишемо са *і*, *и*, *іј*, *й*, *ы*?” Као проблем истиче и непостојање посебне графеме за глас */j/*, наводећи разнолика довијања за његово обележавање (*і* у *іоџун*, *й* у *рай*, *ю* у *юнац* итд.). Најзад, сликовито је називајући ‘књижевним татом’ и ‘привилегиратим айдуком’, залаже се за изbacивање графеме <ѵ>, пре свега из практичних разлога.¹¹ Поред овога, налазимо и следеће:

1. Графему <ѵ> треба искључити из свих положаја, што је у складу са чињеницом да оно нема никакву фонетску (фонолошку) вредност. Ипак, Матић сматра да је ваља задржати у појединим случајевима, како би се избегле забуне: прво, да се пише после самогласничног */p/* (нпр. у речима *зарѣзати*, *крѣвојія*, *срјаѣи* и сл.); друго, да се пише после слова после којег је неки други вокал изостављен (као у речима *сѵз* за *саюз*; *сѵвети* за *савети*, а не *свѣи* и др.).
2. Матић, водећи рачуна и о естетици, предлаже да се крстови са <ћ> и <ђ> укину и даје следеће образложење: „Кад читам какву србску књигу, и видим ове крстове, тако ми падне *ѣроблѣ* на ум, па ме некаква зла слутња нападне. Гроблѣ је последнѣ, па се боим, да и ова Азбука nebude у народу последња, а после нѣ Амин”.
3. Осврће се и на именовање слова – *аз*, *буки*, *вѣди*, *ѣлаѣоль* итд. и предлаже да се, јер се ово наименовање здравом разуму и нарави противи, те деци само отежава процес учења слова, графеме изговарају као у Латина: *а*, *бе*, *ве*, *ѣе*, *де*, *е*, *ѣе*, *зе* итд.
4. Треба се држати морфонолошког правописа и писати *србски* а не *срѣски*, *разсѣавиѣи* а не *расѣавиѣи*, *дружѣство* не *друшѣство* или *друшѣво* итд. – ово Матићево утискивање правописа у етимолошке реалитете сведочи

¹¹ „Едно на друго може се узети, да е међу писменима сваке србске књиге свако 10 или 12-то писмо дебело ер. Дакле међу 10 или 12 печатани табака садржи едан пун табак само дебеле ерове, кои ништа незначе, али се опет за њи исто тако типографу плаћа, као да мудрост Солу-монову означавају”.

о придавању начелне тежине традиционалним правописним формалностима, што ће поткрепити његова познија разилажења са Вуковом реформом писма.

2.2.2. Писмо Вуку С. Караџићу

Вуков превод *Новог завјешта* показао је да се лексике славенског порекла није било тако лако ослободити. Потреба за славенизмима била је, с обзиром на природу и садржину текста, далеко већа у односу на остала његова дела (Милановић 2010: 126). С друге стране, ни посрбљавање славенизама, пре свега фонетско, које је Вук спроводио у својим текстовима, није могло отклонити његову неспрку, тј. славенску препознатљивост.¹²

Матић у своме писму Вуку (30. март 1852. г.) донекле релативизује своје раније изнете ставове, како поводом славенизама, тако и поводом правописних датости. Свестан карактера овог Вуковог дела и његовог значаја за српски народ, Матић замера Вуку на увођењу реформи и у дати тип текста, поткрепљујући своје мишљење двама аргументима – „едно што разлика између славенског превода и грчког оригинала не знаменита, дакле наше еванђеље нити болњим нити горимъ чини; а друго, што е славенский текстъ кодъ насъ узаконьенъ”, а „у узаконьенъ смысао, какавъ е такавъ е, нетреба дирати”.

Када је о правопису реч, Матић се овде залаже да се прогоњено <ы> врати, иако у српским и славеносрпским текстовима наших писаца вуковског периода овај вокал није био у употреби. До скоро „найветый душманинъ ерова”, сада стаје у одбрану <ъ> и <ь>, што спада у исти талас његовог филолошког реградирања. Удаљујући се даље од Вукове реформе, Матић критикује његов поступак раздвајања сливених гласова /ja/, /je/ и /ju/ и увођење ‘гуђице’ <j>. Разлог томе лежи у чињеници што је ‘репата’ јота била, по речима Милисавца (1987: 83), ‘баук’ против православне вере и српског народа, као што је <ъ> представљало симбол старог правописа.

Овакво Матићево преображено схватање одаје извесне трагове дубоко укорјењеног традиционализма. Тај снажни утицај традиције који је било веома тешко уклопити у ареал нужних правописних реформи, као и немогућност помирења традиционалних и Вукових решења можда најбоље илуструју речи Ј. Стејића у чланку *Мојему Милану*:

„Ја сам и другом приликом казао, да славенска ортографија, као што се у нашим црквеним књигама наоди, није за наш српски језик zgodна, и да је она Г. Вука за њега на сваки начин још понајбоља; [...] У Српском књижеству уобичајено је и узаконено, да се само старом славенском ортографијом пише... Зато, брате, остави сад све на страну, па пиши старом црквено-славенском ортографијом, и натежи и мучи се с њом, како те Бог учи, и како најбоље знаш! Нека нам је руо и незгодно скројено, само што је у руу, нека буде лепо и добро; старај се да ти је језик, и *што* језиком на свет издајеш, чисто, лепо и паметно, а с ортографијом, кад се већ мора, нека се мало и рамље” (Милисавец 1987: 85).

Само Друштво је након неколико година (1849. г.) предлагало Попечитељству просвештенија (Министарству просвете) да се прихвати нова, рефо-

12 У предговору Вук, између осталог, каже да је задржао: четрдесет девет „ријечи Славенскијех” (*зонишељ, ревинишељ*); четрдесет седам речи „које су од Славенскијех посрбљене” (*богомрзац < богомерзец*).

рмисана азбука, која је у великој мери била слична Вуковој.¹³ Но, такав предлог Друштва Попечитељство није сматрало умесним:

„Само нама Србима наша рођена и красна азбука није добра и исправна, не могу се њом мисли и чувстовања како би требало изразити, него потребује реформе, потребује новосковани дометака ј, љ, и њ, а напротив да се избаци и изагнају непотребни по њиовом мненију трутови: и, ы, њ, њ, њ, е, ю и я па је онда све добивено, онда нам је правопис савршен, језик нам је чист и углађен, све су нам науке бојаги сотим испословане и на свет издане, књижество нам је до пожеланог степена узвишено и обogaћено” (Перуничих 1973: 248).

3. Закључак

Увек занимљиви покушаји да се проникне у концепте људи који су живели и умовали пре данашњих знања и навика своде се, када је реч о XIX веку, на поређење њихова дела са Вуковим. Тако долазимо до познате поделе на Вукове следбенике и његове неистомишљенике, која донекле грубо прве (назване ‘вуковцима’) сврстава у трезвене и прогресивне, а друге међу недовољно промишљене, конзервативне, чак и регресивне. Међутим, излагања Вукових савременика показују да ову границу није увек било лако подвући. Постојала је и група оних језикословаца који су по извесним питањима били сагласни с Вуком, а поводом других ишли мимо њега или чак насупрот њему.

Иницијатива Друштва српске словесности, која је поникла 1842. године, па се обновила 1844. и коначно пресахла 1847. била је, како смо могли видети, покушај стварања српске терминологије за разне гране научног и друштвеног живота. Разумне и конструктивне опширне примедбе које је у неколико махова слао Петар Матић показују какво је стање у српском језику средином XIX века. Недовољна развијеност језика, непостојање општеприхваћене граматике и јасних полазних основа онемогућавали су, према Матићу, овај пројекат.

Процес терминологизације српског језика Матић заснива на двама принципима: прво, на прихватању страних термина који су се већ усталили; и друго, на стварању нових термина у духу српског језика. Без обзира на то како је Матић дошао до речи које предлаже Друштву као погоднија и српском језику прилагођенија решења, односно било да их је сам сковао или покупио у народу, не можемо се отети утиску да су бар неке од њих обезбедиле себи постојање управо захваљујући овој Матићевој иницијативи. Он се првенствено залаже за уклањање постојећих црквенословенизама, иако је свестан да тај процес није нимало једноставан, јер је и „славни и безсмртни Доситије код нас црквено-словенском езику у књижеству сламку сломіо, али га ніе са свим умртвіо”.

Област у којој је Матић показао назадак – ако упоредимо писма упућена Друштву и писмо Вуку Караџићу – јесте правописна проблематика. У првима, безизузетно подржавајући Вукову реформу писма, протерује из азбуке <ъ> и <ь>, као и <ы>, питајући се зашто постоје толике графичке варијанте (<і>, <и>, <іј>, <й>, <ы>) за један глас – /и/, али се већ године 1852. залаже за њихов о(п) станак. Иако и даље привржен Вуковој реформи, он донекле ублажава свој пре-

13 Први званични документ ДСС писан Вуковом графичком и ортографичком је записник са седнице одржане 10. јануара 1860. године, који је потписао секретар Ђ. Даничић. Већ је на наредној седници стигла допуна, у којој Попечитељство наводи да за сва званична документа и за сва издања која Попечитељство финансира, забрана употребе Вуковог правописа остаје на снази (Крестић-Станић 2011б: 856).

тходни, искључиви став и враћа покоје традицијом укорееене, али сувишне графеме. По свему судећи, Матићеви ставови фино илуструју диглосију која је, осим у језику и писму, владала у свести читаве интелектуалне елите.

Узимајући у обзир велику разлику између вековима устаљваних облика у писању и каснијих славеносрпских и 'почетничких' српских експеримента са разноврсним решееима, ваља у раду наших пређашњих језикословних прегалаца извесну пажњу посветити овој Матићевој делатности. Црквенословенских наноса није се било лако ослободити, те је и овај покушај Петра Матића, иако представља замашан интелектуални труд, да својом делатношћу поведе српску терминологију и (орто)графију тога доба у смеру унифицирања и прилагођавања природи српског језика – остао недовољно испраћен и уважен. Међутим, не може се порећи да је Матић, енергично се залажући за реформу језика и писма, те предлажући путеве изградње српског терминосистема, поставио солидне основе својим следбеницима, члановима ДСС, који ће се убрзо изборити за потпуно укидање забране Вуковог правописа и одбрану народног језика, давши нови замајак српској филологији и култури уопште.

Извори

- Крестић–Станић 2011: В. Ђ. Крестић и М. Станић, *Зайисници са седница Друштва српске словесности 1842–1863*, Београд: Српска академија наука и уметности, 99–157.
- Матић 1845/2001: П. Матић, [Друштву српске словесности], у: *О језику и књижевности III/1, Сабрана дела Вука Караџића*, књига 14, Београд: Просвета, 744–780.
- Матић 1852/1995: П. Матић, [Вуку Караџићу], у: *Прејиска IX: 1851–1852, Сабрана дела Вука Караџића*, књига 28, Београд: Просвета 532–534.

Литература

- Белић 1949: А. Белић, *Борба око нашег књижевног језика и правописа*, Београд: Народни универзитет.
- Бјелаковић 2016: И. Бјелаковић, *Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника „српског” језика у XIX веку)*, у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију* (зборник у част Љиљани Суботић), Нови Сад: Филозофски факултет, 55–69.
- Добрашиновић 2001: Г. Добрашиновић, *Посебне напомене*, у: *О језику и књижевности III/1, Сабрана дела Вука Караџића*, књига 14, Београд: Просвета, 737–741.
- Грицкат 1964: И. Грицкат, *Покушај стварања српске научне терминологије средином прошлог века, Наш језик*, књ. XIV, св. 2–3, Београд, 130–140.
- Грицкат 1988: И. Грицкат, *Поводом граматичких погледа Петра Матића дописног члана Друштва српске словесности*, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXI/1, Нови Сад: Матица српска, 101–107.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Прејлед историје српског језика*, том VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Милановић 2010: А. Милановић, *Крајшка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Милисавец 1987: Ж. Милисавец, *Матица српска и Вукова реформа*, Нови Сад: Матица српска.
- Милићевић М. Ђ. 1888: М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијег доба*, I, Београд: Српска краљевска штампарија.
- Младеновић 1981: А. Младеновић, Напомене у вези са схватањима о књижевном језику код Срба у XVIII и у првим деценијама XIX века, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIV/1, Нови Сад: Матица српска, 89–93.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.
- Миљковић 1914: Б. Миљковић, Друштво Српске Словесности од 1841–1864. год., у: *Чланци и прилози српској књижевности прве половине XIX века*, Нови Сад: Матица српска 18–81.
- Перуничкић 1973: Б. Перуничкић, *Друштво српске словесности 1841–1864*, Београд.
- Стојановић 1924: Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд: Штампарија графичког завода „Макарије”.

ATTEMPTING THE STANDARDIZATION OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY: THE LINGUISTIC ACTIVITIES OF PETAR MATIĆ

Summary

The aim of this paper is to reveal attempts at language standardization in the mid-nineteenth century through the ideas of Petar Matić, a correspondent member of the „Društvo srpske slovesnosti” (DSS), on how the Serbian standard language should look and what should be excluded from its framework. Presenting his views in the letters to the DSS and the letter to Vuk Karadžić, Matić deals with orthographic and terminological issues. Matić advocates for creating the terminology corresponding with the spirit of the Serbian language, similar to the ideas of Vuk Karadžić. On the other hand, when we talk about orthography, he follows the Vuk’s alphabet and orthography reform firstly but then partially returns to the older graph later.

Key words: language standardization, Petar Matić, Društvo srpske slovesnosti, terminology, orthography

Bojana Todić